

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ПРАВА ДАВНЬОГО КИТАЮ

Лизогуб Віталій Анатолійович,

канд. юрид. наук, доц.,

*доцент кафедри історії держави і права України
та зарубіжних країн,*

*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,*

Україна, м. Харків

e-mail: lizogubvitaliy74@gmail.com

ORCID 0000-0002-7168-9859

Досліджено принципи влади, управління та розвитку права, що склалися на початковому етапі формування китайської цивілізації. Окреслено хронологічні межі зародження китайської цивілізації у давні часи та основні періоди історії Давнього Китаю. Розглянуто основні риси деспотичної форми державного правління, сходинки феодальної ієрархії та ієрархії вищих сановників, принцип передачі головних політичних і правових важелів від однієї династії до іншої, значення реформ Шан Яна і Ван Мана в процесі укріплення центральної влади.

За результатами вивчення значного масиву наукових джерел зроблено висновок, що утворення імперії Цін стало стрижневою подією в історії Давнього Китаю. Відсутність балансу щодо репресивної й дозвільної політики спричинило незадоволення широких народних мас і хвилю масштабних селянських повстань, які час від часу знищували владу династій. Наслідком цього стала політична дезінтеграція Давнього Китаю. Ключовою ідеєю, довкола якої формується держава і право, є гармонія між небом, землею і людьми та дотримання природних законів. Саме з часів давніх китайських династій фундаментом китайського соціуму виступає доктрина конфуціанства, що стала своєрідною квінтесенцією китайської цивілізації.

Ключові слова: Шан (Інь); Західна Чжоу; Східна Чжоу; Чуньцю; Чжаньго; конфуціанство; легізм (фа цзя); Лі Куї; Фа цзин; Цін; Ін Чжен; Цін Шихуан; Лі Си; Шан Ян; Лю Бан; Західна Хань; Схіжна Хань; повстання «Червоних брів» і «Жовтих пов'язок»; Ван Ман; період Трьохцарства (Вей, Шу і У), Да Тун.

Постановка проблеми. Впродовж останніх десятиліть Китай досяг значних успіхів у сфері підвищення матеріального достатку й розширення особистих прав його громадян всупереч досить суворому контролю політосфери, який значно звужує прояви національної самосвідомості китайського народу. На сучасному етапі Китай позиціонує себе як один із провідних акторів на міжнародній арені й знаходиться у перших рядках списку країн найбільш перспективних з підприємницької діяльності. М'яка сила Китаю

в економічній і політичній площині поступово набирає ознак панівної – від регіональних та міжнародних справ до прискорюваного розвитку китайської армії та військового флоту. Чжунго – Великий Китай – відновлюється, змінюючи перспективу бізнесових і зовнішньополітичних відносин XXI ст. Зрозуміти джерела піднесення Китаю наприкінці XX ст. можна лише поетапно досліджуючи величезний шлях його історичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам проблеми присвячено праці В. В. Адамчіка (V. V. Adamchik), М. В. Адамчіка (M. V. Adamchik), Л. С. Васильєва (L. S. Vasyliiev), М. Гране (M. Granet), М. Льове (M. Loewe), А. В. Меліксетова (A. V. Meliksetov) та ін., однак узагальнююче дослідження на рівні наукової статті в науковій літературі на сучасному етапі наразі відсутнє.

Мета статті – розглянути в першому наближенні принципи влади, управління і розвитку права, що були закладені в період зародження китайської цивілізації у давній період.

Історія Китаю, зафіксована в письмових джерелах, налічує близько 3600 років і веде свій відлік від династії Шан, яка була заснована в XVI ст. до н.е. Відомості про династію Шан збереглися в написах на щитках з панцирів черепах і кісток тварин, що призначалися для ворожіння. Однак першою династією, згідно традиційної китайської історіографії, була династія не Шан, а династія Ся, яка правила з XXI по XVI ст. до н.е., незважаючи на те, що про неї немає ніяких археологічних і документальних свідчень. Проте вважається, що на зламі III і II тис. до н.е. в середній течії Хуанхе утворився великий союз племен Ся, в рамках якого виникло ранньодержавне утворення. Династія Ся правила 500 років (бл. 2205–1766 рр. до н.е.). Хоча археологічних пам'яток цього періоду не виявлено, він добре висвітлений у давніх китайських міфах і історики впевнені в його існуванні [1, с. 22].

Через кілька століть одне з племен (інь), що входило до союзу, здобуває перемогу в боротьбі за владу. Його ватажок Чен *Тан* заснував нову династію Шан, яка проіснувала понад 500 років. В епоху Шан-Інь (XVI–XI ст. до н.е.)

був досягнутий значний соціальний прогрес і суспільство вступило у бронзову добу [2, с. 60].

Рабовласницька держава Шан (Інь) пройшла значний еволюційний шлях розвитку державного ладу. Спочатку вона зберігала значні пережитки родоплемінної військової демократії, зокрема в той час ще існує рада *старійшин*. Згодом, через утвердження в ній певних рис деспотії, відбувається монополізація царями всієї повноти державної влади [3, с. 39].

Цар у державі Шан (Інь) був первосвященником і верховним головнокомандувачем, а також верховним власником всієї землі й найбільшим рабовласником [4, с. 63]. Одним із головних завдань касті жерців було посилення авторитету царя. Давня китайська релігійна традиція представляє царя (вана) «Синоном неба», що управляє за волею неба і виступає у свідомості народу як сакральна й містична істота [Там само, с. 40].

Царська влада передавалась у спадщину від старшого брата до молодшого або рідше від батька до сина. Своім авторитетом царі були зобов'язані насамперед пращурам. У всіх важливих випадках вирішення державних справ Верховним правителям належало запитувати у них поради під час особливих ритуалів поклоніння. З ритуалу ворожіння, за допомогою написів на кістках (щоб дізнатись про результати війни, врожай, погоду) в Китаї виникає ієрогліфічна писемність [1, с. 24].

У державі Шан (Інь) вже існували давні атрибути держави – армія і в'язниці, що підтверджують написи на ворожильних кістках [3, с. 40].

У XII ст. до н.е. в державі Шан (Інь) загострилися внутрішні протиріччя. У той же час зміцнює свої сили й розширює володіння плем'я чжоу, що знаходилося під владою іньських ванів. Під керівництвом цього племені об'єднується низка племен для боротьби проти іньської держави [Там само, с. 43–45].

Цар Чжоу У-ван 1027 р. у битві при Мує здолав військо останнього шанського вана Чжоу Сіня, який покінчив з собою. У-ван, захопивши столицю Шан, зробив жертвопринесення у храмі на честь шанського першопредка (шан-

ді). Він вручив кермо правління переможених ним Шан сину Чжоу Сіня У Гена, призначивши наглядати за ним своїх братів Гуань-шу і Цай-шу. Демобілізувавши воїнів, він щедро нагородив захопленими цінностями всіх учасників походу, в тому числі й союзників по коаліції [5, с. 27].

Після падіння династії Шан на території Китаю було створено нову рабовласницьку державу – династію Західна Чжоу (XI ст. – 770 р. до н.е.). У 770 р. до н.е. навала кочових племен «ді» призвела до перенесення столиці із заходу на схід – з Хаоцзіна (нині м. Сіань провінції Шеньсі) у Лої (нині м. Лоян провінції Хенань). Відтоді правляча династія стала йменуватися Східна Чжоу. Час правління Східної Чжоу поділяється на дві епохи – Чуньцю (Весна і Осінь) (770–476 рр. до н.е.) і Чжаньго (Царства, що борються) (475–221 рр. до н.е.). У цей час постійні повстання рабів і народні бунти призводять до занепаду і краху рабовласництва. Після тривалих воєн із більш ніж 140 держав періоду Чуньцю в період Чжаньго лишилося 7 держав – Ці, Чу, Янь, Хань, Чжао, Вей і Цінь [6, с. 544]. У VII–VI ст. до н.е. домінуюче положення у Східному Чжоу отримали п'ять найбільших царств, що дістали найменування «п'яти гегемонів» (деспотів), – «У Ба»: Цінь, Цзінь, Ці, Чу і Сун. У період «У Ба» («п'яти гегемонів») ослаблюється влада вана й посилюються нова рабовласницька аристократія. Боротьба за лідерство між китайськими князівствами ще більше активізувалася, що остаточно розхитало існуючу політичну систему. Цікаво, що в цей період з'явилася специфічна система прав і обов'язків з огляду на місце в ієрархії держав. Князівства 2-го та 3-го рівнів брали участь у союзах, які очолювали гегемони. Дрібні князівства мали бути васалами князівств усіх трьох рівнів. У такій формі кожен з п'яти гегемонів змагався за домінування в «Серединному Царстві». Політичні протиріччя розв'язувались і мирним шляхом, а не тільки військовим. Зокрема, у 546 р. до н.е. вельможі князівств Лу, Сун, Цай, Вей, Чень, Чжен, Сюй і Цао під керівництвом Цзінь і Чу з метою припинення військових дій зібрали мирний з'їзд. На з'їзді було проголошено, що царства Цзінь і Чу разом набувають статус гегемонів. Після з'їзду на перший план виходять політичні інтриги вельмож, а міжусобні війни

послабилися. У цей період відбувається перерозподіл влади між аристократичними родами, ліквідація первісної роздробленості – лишилося кілька великих царств. Згодом, на створеній таким чином основі, розігрується змагання за об'єднання Китаю династіями Цінь і Хань [3, с. 69–70, 73].

Соціально-політична ієрархія Чжоу, що була пов'язана зі здійсненням влади та земельною власністю, передбачала, що правителі (*вани*) входять до вищої першої групи, інша вища аристократія – правителі спадкових володінь (*чжухоу*) – входили до другої групи. Глави родоплемінних груп (*цзу*), що населяли спадкові володіння чжухоу, складали третю групу. Четверта група – голови великих сімей у складі груп третього рівня (*цзу-ши*). П'ята група – простолюдини (*лужень*, або «чжунжень», «чжун»), була найбільшою. Так само як і в період Шан (Інь) у державі Чжоу всі землі номінально становили власність вана, який жалував право спадкового володіння частиною своєї власності чжухоу. Право на володіння частиною території *чжухоу* передавали *дафу*, які віддавали її у володіння *ши*. У кінцевому підсумку, на землі безпосередньо працювали *лужень* (простолюдини). Раби взагалі не входили до ієрархії груп населення [3, с. 50].

Держава Чжоу на початковому етапі свого існування мала елементарну організацію й була незначним союзом племен. Згодом, під час закладання основ сильної Чжоуської держави, відбувалося вдосконалення системи управління і розширення кордонів цього утворення. За володаря Гугуна Даньфу міста отримали фортечні стіни, почалось будівництво жител, з'явилася нова територіальна одиниця для розселення людей – «*і*» (поселення), що визнавала владу Чжоу. Змінювалися старі звичаї племен, створювалася нова система управління, вводилися чини, вводилась спільна обробка землі. Наступники Гугуна – Вень Ван і У Ван продовжили його справу [3, с. 54].

Вживання вина і полювання заборонялись, а осіб, викритих у пияцтві, заарештовували й відправляли до столиці Чжоу, де їх страчували особисто вани. Оскільки організація чжоуського суспільства базувалася на родових і шлюбних зв'язках, було введено вимогу, що укласти шлюб можна лише з

представниками іншого роду [3, с. 55].

Усім членам суспільства належало почитати своїх батьків і братів, а ті, хто порушував цей обов'язок, піддавалися суворому покаранню, аж до смертної кари. Впорядковувалася система стягування податків і податей (зادля забезпечення належного рівня життя народу). Податі збиралися як у вигляді податку з громадських земель казни, що разом оброблялися *лужень* (простолюдинами) (1/9 частина врожаю), так і у дарунків правителям під час аудієнції з боку аристократів або намісників. У період Чжоу було встановлено п'ять вищих титулів для знаті: «гун», «хоу», «бо», «цзі», «дянь», «нянь», «вей». Останні вважалися зовнішніми титулами, а титул «цай» – внутрішнім. Зовнішні володіння на кордоні держави (ці землі отримували тільки найвищі аристократи) давали право вважатися офіційним правителем князівства, а внутрішнє володіння пов'язувалося з посадою вищого сановника. Титул встановлював статус у суспільстві, а розряд володіння – кількість і частку податей і дарунків правителю. Ван держави Чжоу, як глава і родоначальник Серединного царства (Чжунго), отримував подарунки від своїх васалів правителів у вигляді дорогоцінного каміння, шовкових тканин, звіриних шкур, виробів ремісничого виробництва. У визначений термін всі представники адміністрації, знаті, які мали титули й володіння, зобов'язані були з дарунками прибути до двору правителя. Церемоніал обміну подарунками і грамотами, проходив в урочистій обстановці, а його порушення означало неповагу та образу династії в цілому і вважалося відмовою від підношення дарів [3, с. 57].

З метою полегшення управління, кращого збору податків і швидкої мобілізації населення на випадок війни велику територію царство Чжоу поділили на князівства, які передавали знатним родам. Загарбницькі війни між ними були строго заборонені. В адміністративному відношенні князівства були поділені на області, до яких входили окраїнні території й повіти – центральні райони. Для запобігання нападам кочових племен уздовж кордонів розміщувались військові опорні пункти [3, с. 58].

У другій половині періоду Східної Чжоу до сімей великих сановників

перейшли всі головні політичні важелі впливу, при цьому влада передавалася у спадок. Спадкові сановники користувалися послугами служивих людей як домашніх чиновників. Поступово система домашніх чиновників еволюціонувала в систему найманих чиновників, а в період імперій Цінь і Хань – у складну чиновницько-бюрократичну систему. В епоху Східної Чжоу значно розширилися кордони князівств, чому сприяло в тому числі й посилення міжусобних воєн [3, с. 69–70].

До IV ст. до н.е. царство Цінь не заявляло претензій на позицію гегемона серед інших царств Стародавнього Китаю і не брало активної участі в міжусобицях. Однак, починаючи з правління Сяо Гуна (361–338 рр. до н.е.), воно швидко посилюється. Царство Цінь займало зручні стратегічні позиції для наступу на сусідні царства і племена, будучи відносно захищеним від вторгнень варварів природними рубежами – річкою Хуанхе та гірськими хребтами. Землі царства знаходились на перетині торгових шляхів у долинах річок Вейхе, Цзінхе і Лохе й були дуже родючими [Там само, с. 114].

У 359–348 рр. до н.е. сановник Шан Ян у царстві Цінь здійснив стратегічні реформи, у результаті яких право приватної власності на землю було закріплено у законі, офіційно дозволялася купівля та продаж земельних ділянок, стимулювалося землеробство (від несення державної трудової повинності звільнялися виробники великої кількості зерна), вільне заняття ремеслом і торгівлею підлягало обмеженню, частина ремісників і дрібних торговців була переведена на положення державних рабів, скасовувалось право спадкування адміністративних постів і ліквідувалася система спадкових володінь аристократії, царство було розділено на 31 адміністративний повіт, великі (патріархальні) сім'ї підлягали примусовому розділу, в селах вводилась система кругової поруки. Реформи мали на меті централізацію влади і посилення царства Цінь [7, т.16, с. 125].

Потомствена аристократія, яка мала зв'язок з громадою і зацікавленість у збереженні патріархально-родового ладу, багато втратила від реформ Шан Яна. Замість старої знаті, могутність якої ґрунтувалася на спадкових привілеях, владу

отримала нова військова й торгово-лихварська знать. Зрозуміло, що реформи Шан Яна викликали сильне незадоволення родової земельної аристократії й вона очікувала на зручний моменту для помсти. Коли покровитель Шан Ян імператор Сяо Гун помер, реформатор був змушений тікати, але був схоплений і страчений. Однак всі заходи реформ Шан Яном, залишилися в силі [3, с. 117–118]. Після об'єднання Китаю царством Цінь у 221 р. до н.е. багато нововведень Шан Яна були поширені на всю країну [7, т. 16, с. 125].

У 221 р. до н.е. *Ін Чжен* – правитель царства Цінь – прийняв титул Цінь Шихуана, що ознаменувало завершення завойовницьких походів, остаточну перемогу над сепаратизмом і створення першої єдиної високоцентралізованої китайської імперії [3, с. 120–130].

Цінь Шихуан разом зі своїм радником *Лі Си* провів низку реформ: увів єдине законодавство, поділив територію імперії на 36 адміністративних округів, уніфікував писемність, грошові знаки та одиниці вимірювання. Реформа зруйнувала міждержавні бар'єри, сприяла консолідації розрізнених колись районів. При Цінь Шихуані, у 215 р. до н.е., почалося будівництво Великої китайської стіни. Імператор сконцентрував у своїх руках всю повноту законодавчої, виконавчої й судової влади. Намагаючись ліквідувати найменшу можливість критики свого режиму, він видав у 213 р. до н.е. указ про знищення гуманітарної літератури у приватних зібраннях (дозволялося мати лише медичні, ворожильні та сільськогосподарчі трактати). У 212 р. до н.е. Цінь Шихуан наказав стратити 460 конфуціанців за заклики до спротиву імператорській владі [7, т. 15, с. 779–780]. Під час завоювань *Ін Чжена*, великих державних будівництв (палацу, усипальниці та Великої китайської стіни) значний тягар лягав на плечі селянських мас. Така політика Цінь Шихуана викликала масові селянські хвилювання. Так, у 209 р. до н.е., за рік після смерті Цінь Шихуана, піднялося потужне селянське повстання під проводом *Чень Шена* та *У Гуана*, що завершилося падінням династії Цінь [3, с. 177].

У 206 р. до н.е. керманіч одного із селянських повстань, що повалили династію Цінь, – *Лю Бан* наново інтегрував країну й оголосив про заснування

династії Західна Хань, за часів якої Китай став однією з найбільших імперій світу поряд з Римом (китайці називали Да Хань – Західна Хань) і Парфією. Із середини II ст. до н.е. ханський Китай досяг найвищого рівня свого піднесення, що збігся зі сходженням на престол імператора У-ді, коли імперія у відносинах з сусідами перейшла від оборони до експансії. У результаті територія Ханьської імперії значно розширилася й вийшла за кордони китайської держави епохи Чжоу і Цінь. У цей період спостерігається стрімке економічне піднесення. Проте згодом у країні поглибились соціальні протиріччя, селянські повстання стали масштабними й регулярними. У 18 р. н.е. спалахнуло велике селянське повстання «Червоних брів», яке продовжувалось кілька років. Один із представників правлячої династії Лю Сю, який перейшов до лав повстанців, у 25 р. н.е. реставрував династію Хань під новим ім'ям – Східна Хань. Її столицею стало м. Лоян на схід від попередньої столиці Чан'ань. Однак невдачі у військових кампаніях проти сусідів і конфлікти серед ключових представників владної еліти й далі знесилювали імперію. У 184 р. розгорілося повстання «Жовтих пов'язок» під проводом Чжан Цзяо. Хоча повстання було придушено, воно остаточно дестабілізувало режим правлячої династії, і на початку III ст. єдина Піднебесна була розділена на три суверенні царства – Вей, Шу та У (період Трьохцарства), які існували поки династія Цзінь у 280 р. н.е. не консолідувала країну [6, с. 544–545].

Заснована на владі імператора та уряду, китайська система управління є чи не найбільш стійкою політичною системою в історії. З періоду створення імперії Цінь, у Китаї розробляли ідею влади, що базується на єдності системи політичних обов'язків і жорсткого станового поділу суспільства. Управління належало до виключної компетенції чиновників, повноваження яких визначались особисто імператором. У період Хань у Китаї було розроблено складну систему чиновних рангів, кількість яких з розвитком держави зростала. Чиновники прагнули піднятися вище ієрархічними сходами, з високим положенням, з яким були пов'язані чисельні привілеї [8, с. 21–22.]

Ханьські імператори належали до династії Лю, яка не входила до

аристократичного прошарку суспільства. Засновником династії став Лю Бан, який походив із селянської родини. У молоді роки він обіймав посаду управителя повіту Пей і носив титул Пей-гун. Лю Бан не вивчав витончені мистецтва і завоював трон завдяки особистим лідерським якостям, воєнному талану, мужності. Користуючись правами переможця міжусобної війни, Лю Бан привласнив майно своїх супротивників. Потомки імператора, їх брати і сини набували титул вана (князя), а впливові чиновники палацу – титул хоу (князь, маркіз), керівники районів – сянь [8, с. 23–24].

Адміністрація Ханьської імперії запозичила значний досвід із системи управління, що сформувалась у Китаї до 202 р. до н.е., тобто до утвердження інституту імператорської влади, покращивши й прилаштувавши його до своїх умов. Вона ґрунтувалася на беззаперечній владі імператора. Всередині складної ієрархії департаментів та установ його накази передавались від вищого чиновника до нижчого [8, с. 25].

До складу урядової структури входили чиновники центральної адміністрації у столиці та провінційні органи влади, розосереджені по території імперії. В основі відносин між ними лежав принцип суворої ієрархії. На землях, що були включені до складу імперії внаслідок військових дій, створювалися нові провінції, на які поширювалася влада імператора. На етапі воєнних поразок та зменшення територій імперії вони знову ставали незалежними. Відповідальність за поради імператору несли чиновники центрального уряду. Під їх контролем знаходилась система оподаткування, громадський порядок, захист країни від вторгнень ворогів ззовні. Кілька літніх службовців центрального апарату займалися виключно консультаційною діяльністю. Двоє вищих чиновників, службове становище яких у сучасних термінах відповідає посадам прем'єр-міністра і державного секретаря, несли відповідальність за основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики й підпорядковувались безпосередньо імператору. Повідомлення, які ці службовці отримували від нижчих чинів, вони доводили до імператора, якщо вважали це за необхідне. Вони також розробляли тексти декретів, що забезпечували

реалізацію прийнятих рішень. Їх особисто підписував імператор, який лише формально особисто приймав рішення.

Наступними у службовій ієрархії йшли 9 головних державних чиновників або міністрів, які здійснювали управлінські функції. До їх компетенції входили релігійні церемонії, спостереження за зірками та запис подій і фактів, управління двором і господарством імператора, його стайнями, безпека палацу, суд і контроль за виконанням покарань. Вони також збирали державні податки та данину з іноземних правителів, чинили їм почесні, завідували вихованням молодших членів імператорської родини, управляли громадськими роботами, фінансували імператорську скарбницю. Кожною з 9 центральних канцелярій (державних департаментів) керував окремий чиновник, у підпорядкуванні якого знаходились кілька підлеглих. У складі департаменту були створені окремі відділи зі спеціальним колом обов'язків. Так, за збір державних натуральних і грошових податків і виконання державних робіт відповідав центральний орган управління сільським господарством. У його штаті знаходились службовці, які відповідали за різні напрями діяльності: підтримка стабільних цін на основні продукти та належного стану державних зерносховищ, розподіл та відправка зерна в окремі регіони [8, с. 25–30].

На початку I ст. н.е. імператор Ван Ман провів значні соціально-економічні перетворення, викликані зростанням великого землеволодіння і загостренням соціальних протиріч, що ослаблювало центральну владу та зменшувало податкові надходження до скарбниці. У 9 р. н.е. Ван Ман видав указ, яким вся земля проголошувалась імператорською, а приватна земельна власність ліквідовувалась. Купівля-продаж землі та рабів заборонялась. Основна мета цих заходів – призупинити інтенсивний розвиток великого приватного землеволодіння та работоргівлі. Було дещо покращено становище приватних рабів, всі вони набували статус «приватно залежних» («сішу»). На основі конфуціанських принципів Ван Ман прагнув відродити архаїчну систему общинного землекористування, коли всі хлібороби мали наділи однакового розміру. Він оголосив про відновлення давньої системи общинного

землекористування – цзин тянь, за якої розмір орного наділу кожної родини не міг перевищувати 100 му (2,5-3,5 га землі). У 10 р. н.е. Ван Ман запровадив державну монополію на сіль, виплавку монет, залізо, гірські та річкові промисли, виноробство. У державному апараті були створені структурні підрозділи, що займалися контролем ринкових цін та регулюванням позичкового відсотка.

За роки свого правління Ван Ман багато разів проводив грошові реформи, вводячи в обіг нові монети й зміцнюючи вартість старих. У результаті реформ імператор мав отримати контроль над економікою країни. Реформи мали на меті подолання аграрної кризи через вилучення земель великих земле- і рабовласників, які рішуче опиралися всім нововведенням Ван Мана. Частина з них займали високі державні посади. У 12 р. н.е. Ван Ман був змушений видати едикт, який дозволяв вільний продаж землі і рабів. У ході реформ становище землеробів не покращилось, навпроти, зросло свавілля чиновництва, збільшились податки і кількість державних рабів, що спричинило велику хвилю протесту широких народних мас, який переріс у повстання «Червонобрових» [7, т. 2, с. 959].

Основи розвитку давньокитайського права були закладені ще в період Чжоу. Китайський державний діяч і законодавець часів держави Вей періоду Чуньцю Лі Куї у 455–395 рр. до н.е. першим спробував кодифікувати китайське право. Головні його ідеї були розширені Шан Яном. Діяльність Лі Куя спрямовувалась на посилення держави Вей і набуття Вень-хоу, в якого він служив радником, титулу гегемона (ба). Лі Куї вважається легістом (представником школи фацзя). Про його діяльність йдеться у гл. 24 давньокитайського трактату Хань шу. У гл. 30 Хань шу також згадано його працю Лі-цзи у 32 главах, йому приписується й праця Фа цзин («Канон про закони») у двох розділах [9].

У збірці законів «Фа цзин» Лі Куї належить шість глав – про злодіїв, розбійників, їх розшук і арешт, встановлення ступеню провини, інші злочини (шахрайство, азартні ігри, розпуста, корупція) [10].

Узвичаєна в Китаї модель соціальної організації повністю відрізняється від західної моделі. Її основоположна теза, дистанційована від релігійної доктрини, – аксіома про комунікацію у всесвіті між небом, землею і людьми. Причому, перші дві категорії функціонують на основі константних законів. Гармонія або дисгармонія у всесвіті пов'язана з тим, як ведуть себе люди, які вольовим чином визначають свою поведінку [11, с. 355].

Гармонія, з якою корелює баланс і спокій у світі та доля людей, виступає у двох аспектах. Насамперед це гармонія між природою і людиною. Вчинки людей повинні підкорюватися модусу природи. У своїх особистих і громадських діях необхідно зважати на поради астрологів, положення небесних об'єктів, пору року та ін., щоб відвернути епідемії, неврожаї, повені та землетруси. Фундаментальна функція правителя полягає в тому, щоб надавати всім своїм підданам особистий приклад життя згідно з природними законами. Важливішими за практичні знання є особисті якості правителів – доброчесність і мораль. По-друге, у взаєминах окремих людей також життєво потрібна гармонія. Міркування про знаходження порозуміння, злагоди мають бути у соціальних стосунках наріжним каменем. Від покарань, осуду, диктату більшості необхідно утримуватися. Конфлікти мають не вирішуватись, а як би «розчинятися». Рекомендований результат має бути добровільно прийнятий сторонами, які сприймають його як справедливий, і водночас ніхто не має «втратити обличчя». Виховання і переконання повинні бути без використання влади і примусу. Благотворна функція законів визначається тим, що вони надають приклади поведінки та попереджають антисуспільні способи дії чи бездіяльності, а не розв'язання протиріч між людьми [11, с. 356–357]

У часи міжусобиць епохи воюючих царств (III ст. до н.е.) школа легістів висунула ідею, що влада має базуватися не стільки на доброчесності правителя, скільки на слідуванні закону. У трактаті Хан Фэйцзи сформульовано основні ідеї легістів, які підкреслювали необхідність постійно діючих законів, обов'язкових для виконання підданими. Проте для системи раціональності китайського народу погляди легістів не підходили, оскільки занадто

суперечили традиційній концепції, тому мали тільки короткострокове визнання. Концепт перманентно діючих правових норм і верховенства закону так і не закріпився в Китаї. Конфуціанство поновило своє панування за часів династії Хань (206 р. до н.е.) і вже назавжди. На практиці у сфері приватного права діяли норми, що визначалися звичаєм, а не законом. Після приходу до влади династії Хань кодекси включали лише норми кримінального права та адміністративні правила. Цивільно-правові приписи містилися в них лише тоді, коли в результаті правопорушення були можливі кримінальні санкції. Для того, щоб реалізувати свої інтереси у галузі приватного права, необхідно було звинувачувати протилежну сторону у скоєнні злочину. На особу, яка не змогла довести висунуте проти неї обвинувачення, чекав громадський осуд, і вона, як правило, підлягала суворому покаранню [11, с. 358–359].

У VI ст. до н.е. розробив своє вчення великий давньокитайський філософ Конфуцій. Етико-політичні настанови конфуціанства були розвинені його послідовниками Мен-цзи, Сюнь-цзи та ін. Важливе місце в конфуціанській доктрині посідає ідея про суспільство «Великого Єднання» – «Да Тун», в якому буде досягнуто рівність у володінні майном, війни та чвари зупиняться, запанує синівська шанобливість і любов до батьків, турбота правителя про народ. Конфуціанська категорія гуманності «жень» становить фундамент етики цього вчення. Жень – це моральний принцип взаємодії в соціумі й родині, де взаємини мають бути засновані на твердій ієрархії, що визначається правилами поведінки («чи»), закріплюється вимога шанування батьків, поваги до старших і відданості правителю. Даний принцип ілюструє такий вислів Конфуція: «Государ повинен бути государем, підданий – підданим, батько – батьком, син – сином». Правитель має дбати про народ, порядкувати ним не шляхом сили, законів і покарань, а прикладом особистих чеснот. Доброчесний правитель не повинен змушувати народ платити важкі податки, відривати селян від сільськогосподарських робіт під час жнив.

Згодом один із найбільш видатних послідовників Конфуція Мен-цзи висуває положення, що народ має право через повстання звільнитися з під

влади несправедного правителя. У фокусі етичного імперативу конфуціанства знаходились ідеалізовані давні традиції соціального ладу, формування в соціальному середовищі пошани і лояльності до споконвічного небесного порядку та зведеного на престол небом государя. При цьому Конфуцій не зупинявся перед осудом політики конкретного правителя і наводив приклади з давнини, що можуть слугувати зразком керівництва державою, «ідеальних» і «доброчесних» правителів Яо, Шуня, Вень-вана і У-вана. У ранньому конфуціанстві можна побачити своєрідну демократичність і засудження надмірного багатства, воно відіграло особливу роль у становленні давньокитайської цивілізації. У процесі подальшого розвитку конфуціанства на перші позиції виходить ідея про відданість підданого своєму правителю, священний родовід «сина неба». Декларація офіційного статусу конфуціанства як державної ідеології відбулась у 136 р. до н.е. за правління імператора У-ді. У 124 до н.е. в Китаї було засновано вище конфуціанське училище, де кожен майбутній чиновник мав вивчати необхідний для нього класичний конфуціанський канон [7, т. 7, с. 875–876]

Одним із найбільш видатних зразків реформованого конфуціанства став Дун Чжун-шу (II ст. до н.е.). Його погляди отримали ідеологічну гегемонію в китайському суспільстві. Головний акцент у вченні Дун Чжун-шу робився на релігійно-містичних аспектах конфуціанства, центральною ідеєю якого стає ідея про небо, що є верховним арбітром, задає й регулює поведінку людей. Майбутнє та активність людини, природні явища залежать від «волі неба», яка може бути й караючою, тоді країну очікують стихійні лиха, народні повстання та ін. Ця доктрина надзвичайно потужно вплинула на процеси культуро- і соціогенезу, інтегрувала в натурфілософію та космологію з конфуціанською етикою [7, т. 7, с. 875–876].

Висновки та узагальнення.

1. Китай жива і донині існуюча традиція давньої цивілізації, що виникла ще у середині III тис до н. е. Саме тоді почався племінний період історії Китаю.

2. Боротьба всередині племінного утворення призвела до утворення держави Західна Чжоу наприкінці XI ст. до н.е. Від військової демократії в цей період відбувся перехід до деспотичної форми правління. В цей період в Давньому Китаї була сформована теоретична основа влади і фундамент системи управління.

3. Важливе місце в процесі становлення і укріплення монархії відіграє культ предків, особливо царських, з яким пов'язана надзвичайна пошана батьків.

4. Передача влади від старої династії Шан до династії Чжоу зі збереженням головних політичних і правових принципів, свідчить про наступність нової суспільно політичної системи від старої.

5. У період Східної Чжоу в Китаї склалася специфічна система прав і обов'язків залежно від місця в ієрархії (система васалітету-сюзеренітету). Володіння земельною власністю було нерозривно пов'язане з владою.

6. Разом з упорядкування системи володіння земельною власністю починається формування системи оподаткування та оформлення ієрархії титулів вищих сановників, що у цей період передаються у спадок.

7. З IV ст. до н. е основою посилення царства Цінь стають реформи одного з засновників ідеології легізму – канцлера Шан Яна, направленні на централізацію державної влади, які після об'єднання Китаю були поширені на всю країну.

8. Стрижневою подією в історії Давнього Китаю у 221 р. до н.е. стало проголошення правителя царства Цінь Ін Чжен загальнокитайським владикою – Цінь Шихуанді.

9. Посилення репресивного апарату, податкового, адміністративного, тиску викликало широке незадоволення народних мас, що призвело до великого народного повстання і повалення імперії Цінь.

10. Нова імперія Хань, першим імператором якої став ватажок повстанців Лю Бан, стала основою формування китайського етносу і культури.

11. Наслідком всеохоплюючої демографічної, управлінської,

морально-ідеологічної кризи імперії Хань наприкінці I ст. н.е. стало потужні повстання «Червоних брів» та «Жовтих пов'язок», після якого Китай розпався на 3 частини. Так почався середньовічний Китай – період «Трьох царств» (Вей, Шу і У).

12. Одним з важливих і показових етапів розвитку давнього Китаю стали реформи Ван Мана, що були направлені на посилення центральної влади, шляхом одержавлення земель і обмеження приватного земле- і рабовласництва. Подібні проблеми в історії Китаю, носять перманентний характер. Уразі відсутності подібних реформ країну очікує ослаблення, хаос і дезінтеграція.

13. Основи китайської правової системи були закладені ще у період Чжоу, а у період Чжаньго були здійснені перші спроби кодифікації права. Правова система формується довкола ідеї гармонії між небом, землею і людьми та дотримання природних законів.

14. Фундаментальне значення в процесі становлення правової і управлінської ідеології відіграв конфлікт шкіл легізму і конфуціанства, яке перемогло, увібравши в себе багато елементів останнього. Воно не має близьких аналогів в історії філософської думки Західного світу і є своєрідною квінтесенцією китайської цивілізації. Конфуціанські ідеї про суспільство «Да Тун» зближують його з комуністичним ідеалом від якого Китай на рівні офіційної державної ідеології не відмовляється і сьогодні.

Список літератури

1. Харпер Д. The National Geographic Traveler. Китай : монографія / пер. с англ. Москва : АСТ; Астрель, 2005. 399 с.
2. Страни и народы : в 20 т. / отв. ред. М. И. Сладковский. Москва : Мысль, 1982. Т. 9: Зарубежная Азия. Вост. и Центр. Азия. 285 с.
3. Адамчик В. В., Адамчик М. В., Бадан А. Н. и др. История Китая : монографія. Минск : Харвест, 2004. 736 с.
4. Васильев Л. Культы, религии, традиции в Китае : монографія. Москва, 2015. 528 с.
5. Васильев Л. С., Лапина З. Г., Меликсетов А. В. и др. История Китая: монографія. Москва. Изд-во МГУ, Высшая шк., 2002. 736 с.
6. Энциклопедия стран мира / редкол. : Н. А. Симония (гл. ред.) и др. Москва : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2004. 1331 с.
7. Советская историческая энциклопедия : в 16 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. Москва : Сов. энциклопедия, 1973–1982. Т. 2. 1022 с.
8. Лёве М. Китай династии Хань. Быт, религия, культура / пер. с англ. С. Федорова : монографія. Москва : ЗАО «Центрполиграф», 2005. 224 с.

9. Сыма Цянь. Исторические записки. Ши Цзи. Коментарий 29. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/I/Syma_Tsjan/Tom_VII/text74.phtml ; <http://www.abirus.ru/content/564/623/626/14338/14369/14403/14514/14555.html> (дата звернення: 14.11.2020).

10. Васильев Л. С. Древний Китай. Период Чжаньго (V–III вв. до н.э.) : монографія. Москва : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2006. URL: http://oldeurasia.ru/library/Vasilev-L-C-_Drevniy-Kitay--Tom-3--Period-CHzhango--V-III-vv--do-n-e--/52 (дата звернення: 14.11.2020).

11. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности : монографія / пер. с фр. В. А. Туманова. Москва : Международные отношения, 1999. 400 с.

Лизогуб В. А., канд. юрид. наук, доц., доцент кафедры истории государства и права Украины и зарубежных стран, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.

e-mail: lizogubvitaliy74@gmail.com ; ORCID 0000-0002-7168-9859

Основные этапы становления институтов государственной власти и права Древнего Китая

В статье исследованы принципы власти, управления и развития права, сложившиеся на начальном этапе формирования китайской цивилизации. Определены хронологические рамки зарождения китайской цивилизации в древней период и основные периоды истории Древнего Китая. Рассмотрены основные черты деспотической формы государственного правления, ступени феодальной иерархии и иерархии высших сановников, принципы передачи главных политических и правовых принципов от одной династии к другой, а также значение реформ Шан Яна и Ван Мана в процессе укрепления центральной власти.

В результате анализа значительного массива научных источников сделаны выводы об образовании империи Цинь как о стержневом событии в истории Древнего Китая. Отсутствие баланса в репрессивной и разрешительной политике вызвало широкое недовольство народных масс и волну масштабных крестьянских восстаний, которые время от времени уничтожали власть династий, следствием чего стала политическая дезинтеграция Древнего Китая. Ключевой идеей, вокруг которой формируется государство и право, является идея гармонии между небом, землей и людьми, а также соблюдение природных законов. Именно начиная с периода древних китайских династий фундаментом китайского социума выступает доктрина конфуцианства, которая стала своеобразной квинтэссенцией китайской цивилизации.

Ключевые слова: Шан (Инь) Западная Чжоу; Восточная Чжоу; Чуньцю; Чжаньго; конфуцианство; легизм (Легизм) Ли Куэй; Фа цзин; Цинь; Ин Чжэн; Цинь Шихуан; Ли Си; Шан Ян; Лю Бан; Западная Хань; Схижна Хань; восстание «Красных бровей» и «Желтых повязок»; Ван Ман; период Трьохцарства (Вэй, Шу и У), Да Тун.

Lyzohub V. A., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Department of History of State and Law of Ukraine and Foreign Countries, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: lizogubvitaliy74@gmail.com ; ORCID 0000-0002-7168-9859

The main stages of the formation of institutions of state power and law of Ancient China

The article is devoted to the generalizing given the principles of power, management and development of law, formed at the initial stage of the formation of Chinese civilization. The chronological framework of the origin of the Chinese civilization in the ancient period and the main periods of the history of Ancient China are determined. The main features of the despotic

form of government, the stages of the feudal hierarchy and the hierarchy of higher dignitaries, the principle of transferring the main political and legal principles from one dynasty to another, the importance of the reforms of Shang Yang and Wang Man in the process of strengthening the central government are analyzed.

Against the background of the study of significant monographic literature, conclusions were drawn about the formation of the Qin Empire as a pivotal event in the history of Ancient China. The lack of balance in the repressive and permissive policy caused widespread discontent among the masses and a wave of large-scale peasant uprisings, which from time to time destroyed the power of the dynasties. The consequence was the political disintegration of Ancient China. The key idea around which the state and law are formed is the idea of harmony between heaven, earth and people and the observance of natural laws. It is from the period of the ancient Chinese dynasties that the doctrine of Confucianism has been the foundation of the Chinese society and has become a kind of quintessence of Chinese civilization.

Keywords: Shang (Yin) Western Zhou; Eastern Zhou; Chunqiu; Zhangguo; Confucianism; legalism (Legism) Li Kui; Fa jing; Qin; Ying Zheng; Qin Shihuang; Li Xi; Shang Yang; Liu Bang; Western Han; Shizhuo Han; the uprising of the Red Eyebrows and the Yellow Bands; Wang Man;

References

1. Harper, D. (2005). *The National Geographic Traveler*. Kitaj. Moscow: AST; Astrel' [in Russian].
2. Strani i narodi. (1982). M.I. Sladkovskij (Ed.). (Vols. 1–20); Vol. 9. Moscow: Mysl' [in Russian].
3. Adamchik, V.V., Adamchik, M.V., Badan, A. et al. (2004). *Istoriya Kitaya*. Minsk: Harvest [in Russian].
4. Vasil'ev, L. (2015). *Kul'ty, religii, tradicii v Kitae*. Moscow [in Russian].
5. Vasil'ev, L.S., Lapina, Z.G., Meliksetov, A.V. et al. (2002). *Istoriya Kitaya*. Moscow: Izd-vo MGU, Vysshaya shkola [in Russian].
6. *Enciklopediya stran mira*. (2004). N.A. Simoniya et al. (Eds.). Moscow: Ekonomika [in Russian].
7. *Sovetskaya istoricheskaya enciklopediya*. E.M. Zhukov (Ed.). Moscow: Sovetskaya enciklopediya, 1973–1982 [in Russian].
8. Lyove, M. (2005). *Kitaj dinastii Han'*. Byt, religiya, kul'tura. Moscow: Centrpoligraf [in Russian].
9. Syma, Cyan'. *Istoricheskie zapiski. Shi Czi. Komentarij 29*. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/I/Syma_Tsjan/Tom_VII/text74.phtml ; <http://www.abirus.ru/content/564/623/626/14338/14369/14403/14514/14555.html> [in Russian].
10. Vasil'ev, L.C. (2006). *Drevnij Kitaj. Period Chzhan'go (V–III vv. do n.e.)*. Moscow: Vostochnaya literatura, RAN. URL: http://oldevrasia.ru/library/Vasilev-L-C-_Drevnij-Kitaj--Tom-3--Period-CHzhang--V-III-vv--do-n-e--/52 [in Russian].
11. David, R., Zhoffre-Spinozi, K. (1999). *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].

Надійшла до редколегії 18.03.2021 р.